

A nyomtól a topikus mezőig

Kísérlet a nézőpont nyelvészeti meghatározása felé

1. Bevezetés

Ebben a tanulmányban* azt a célt tűztük ki, hogy rámutassunk elsősorban arra, hogy amennyiben a nézőpont fogalma a polifónián kívül az előfeltevés (*présupposition*) fogalmával is meghatározott viszonyban áll, akkor ezek az összefüggések egyúttal igazolhatják egy adekvát szemantika megalapozását, mely a nyelvi jelentéshez fűződő valamennyi jelenség megragadására képes lesz, anélkül azonban, hogy szükségessé tenné akár az információs tartalom, akár a konceptuális vagy mentális folyamatok figyelembe vételét. Ez a szemantika magyarázatot adhat arra is, hogy egyes megnyilatkozások vagy szavak miért kapcsolódhatnak össze egymással, míg más esetben ez egyáltalán nem történhet meg.

E dolgozat keretein belül csupán arra vállalkozunk, hogy a szavak egymáshoz való összefűzhetőségének vagy épp ellenkezőleg, összefűzhetetlenségének elvét explicitté tegyük a *Nézőpontok szemantikája* eredményeinek kiaknázásával abban a reményben, hogy az elbeszélés elemzése

---

* A szerző köszönetet mond a Pro Renovanda Cultura Hungariae 'Klebsberg Kuno emlékére' Alapítványnak a „Jelentés és nézőpont/Signification et point de vue” című kutatási projekt támogatásáért, melynek keretén belül ideális körülmények között készülhetett el jelen tanulmánya. Köszönet illeti továbbá a Párizsi Fondation de la Maison des Sciences de l'Homme fogadó intézményt is (FMSH).

számára ez a szemlélet újabb perspektívát nyithat. A lexika topikus alapokra helyezésével választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a jelentés konstruálásában milyen szerepet játszanak a nyelvi elemek, azaz mi módon kényszerítenek adott nézőpontok felvételére, mielőtt még a referencia kérdése felmerülhetne.

2. A nézőpontról röviden

A nézőpont a legáltalánosabban elfogadott használatában egyszerű átvittel a festészet és a filmművészet területéről került be az általános köztudatba. Szögezzük le, hogy történetileg a nézőpont dinamikus fogalomként jelent meg először, amennyiben eredetileg kizárólag csak a szemre, illetve annak mozgására utalt. Csupán később, a festészetben a perspektivikus ábrázolási mód elterjedésével nyerte el mai sajátos jelentését, melyből nemcsak hiányzik a szem mozgásának mindennemű vonatkozása, hanem úgy tűnik, épp ellenkezőleg a látványt a maga behatároltságában és rögzítettségében hivatott kiemelni, azaz keretezni.

Az egyszerű átvitelnél maradva, a nézőpont mindenütt jelenvalósága sokat köszönhet a vizuális művészetek esztétikai értelemben vett *perspective*, *vue*, *image*, *caméra* kategóriáinak. Sajátos funkcióiktól függetlenül e kategóriák használata – metaforikusságuk ellenére is – nemcsak arra a körülményre figyelmeztet, hogy a percepció nem merül ki a vizualításban, hanem arra is, hogy a látás (ami nem nyelvi természetű) nem esik távol a látásmódtól/meglátástól (ami viszont már nehezen lenne elképzelhető anélkül, hogy ne tulajdonítanánk neki valamilyen nyelvi meghatározottságot).

2.1. Egy eset apropóján

A nézőpont fogalmának vizuális eredetét és a látás/látásmód kettősségét, pontosabban az eltolódást a látástól a látásmódig kitűnően példázza a következő eset, melyen keresztül azt kívánjuk jelezni, mit is szoktak nagy általánosságban nézőponton érteni.

Calvet (2004: 21–30) nyelvészeti indíttatású munkájának első fejezetében egy festészeti analógia felhasználásával² véli a tudomány természetét megvilágítani. Tanulmányunk keretein belül nem tudunk részletesen kitérni álláspontjának kritikai tárgyalására, sem az analógiának a tudományos diskurzusban betöltött szerepére. Itt csupán utalni tudunk azon megállapítására, miszerint a leírások eredményeként olyan artefaktumot kapunk, mely mindig más képet mutat, ha különböző nézőpontok alapján végezzük a leírást. Az artefaktumok közül egyik sem felel meg a valóságnak. Ebből vonja le következtetését, hogy a nyelvtudomány területén belül a nyelv a nyelvész agyának a szüleménye³.

A nézőpont megközelítésének ürügyén, közelebbről maga az analógia érdekel bennünket. A *Sainte-Victoire* hegyről Cézanne több tucat képet is festett, de minden alkalommal ugyanabból a szemszögből örököltette meg. Vagyis ennek a festőnek a nézőpontja mindig egy irányból,

---

² Ugyanakkor a nézőpont saussure-i fogalmát is szem előtt tartva.

³ A megállapítás eredetiben így hangzik: « Les procédures de description produisent un artefact, et les différents points de vue linguistiques produisent des langues différentes, dont aucune ne correspond à une quelconque réalité: la langue n'existe pas, elle est une invention des linguistes (Calvet 2004: 21). »

nyugatról láttatja velünk a hegyet, mely minden egyes festményen ugyanúgy jelenik meg szemünk előtt, mint egy letarolt csúcsú háromszög. Ahogy a hegy lefestése, úgy a nyelv leírása is azt eredményezi, hogy a szóban forgó tárgy komplexitása elveszik, s ezért mondható summásan, hogy ez Cézanne hegye. Legyen az a felvett nézőpont vagy a releváns jegy kritériuma, minden esetben redukció történik, még akkor is, ha elvben megengedjük annak lehetőségét, hogy egyre jobban közelítsünk a kép teljességéhez. A nézőpontnak térre vonatkoztatott fogalma alapján, – s itt elég csak a tér horizontális vs vertikális koordinátáira vagy a 4 világtájra gondolni, – ha egy tárgyat alulról veszünk szemügyre, egyáltalán nem garantálható, hogy a felülről kapott kép alapján is ugyanazon tárgyra következtethetünk. Az analógia azt sugallja, hogy a nézőpont szerepe kimerül az egésznek részeire történő visszavezetésében, és ezt akkor is el kell ismernünk, ha éppen egy releváns jegyhez vezet ez a redukció.

2.2. A térbeli pozíciótól a véleményig

A fenti eset nagyon jól mutatja, hogy a nézőpont különböző használatai mennyire egymásba olvadnak ugyanazon kontextuson belül. Ám a besorolások nehézsége ellenére is kivehető nagy általánosságban a háromféle megkülönböztetés: (1) térbeli helyzet/elhelyezkedés, (2) vélemény kifejezése, (3) vizsgálódás aspektusa. Ezek szerint a nézőpont jelölhet:⁴

---

⁴ Eredetiben így hangzik az idézett részlet: « Le point de vue peut désigner: 1 un emplacement, réel ou imaginaire, depuis lequel une scène est regardée ; 2 « la façon particulière dont une

„1. Egy akár valós, akár képzeletbeli helyzetet, ahonnan egy jelenet elénk tárul (Aumont 1990: 118).” Tegyük hozzá, hogy ha ez a helyzet kijelöli az adott szemszöveget, ahonnan Cézanne hegyére tekinthetünk, akkor optikai értelemben egybeesik a látószög fogalmával. Vagyis a festő hiába változtatta meg fizikai helyzetét, ezek a pozíciók mindig ugyanúgy nyugatra voltak tájolva, s így a látószögén belül maradván látványának tárgya valójában nem is változott.

Továbbá a nézőpont lehet „2. Egy adott kérdés sajátos módon történő megközelítése (Aumont 1990: 118).” Hozzáfűzhetjük, hogy mivel egy adott kérdés számtalan oldalról, számtalan megvilágításban vizsgálható, a különböző szemléletek és megközelítések különböző eredményekhez is vezetnek. Feltehetjük, hogy Cézanne számára az adott kérdés egyenlő a hegy megörökítésének módjával, és a lehetséges égtájak közül egyetlen egyet, a nyugati megvilágítást részesítette előnybe. Ha a többi égtáj szerinti megvilágítást is kipróbálta volna, egészen mást mutatnának a képek, nem egy csonka háromszöget.

S a nézőpont legvégül megjelenhet úgy, mint „3. Vélemény vagy érzület egy jelenséggel vagy eseménnyel kapcsolatban (Aumont 1990: 118).” Cézanne hegyét ezek szerint felfoghatjuk akár a természet adta látványról vallott esztétikai véleménye vagy intuíciója kifejeződésének is.

Érdemes azonban észre vennünk függetlenül a fentebbi analógiától és Cézanne hegyétől, hogy a nézőpont mind a három hétköznapi jelentésének a filmelméletben a *keretezés* (*cadrage*) felel meg. Míg az első értelmezés a

---

question peut être considérée » ; 3 enfin, une opinion, un sentiment à propos d'un phénomène ou d'un événement ».

megtestesült tekintet megjelenítését emeli ki, addig a másik kettő a szubjektív látványt, illetve a fokalizált képet érvényesíti, miszerint a reprezentációban lesz, ami jelentőséget kap, és lesz, ami háttérbe szorul⁵.

3. A nézőpont technikai értelme felé

A fentebbi értelmezésben felbukkan – egyébként nem véletlenül, hiszen technikailag az operatőr valósítja meg a keretezést – a narratológiában is használatos *fokalizáció* fogalma⁶. Mielőtt tárgyalására rátérnénk, megjegyeznénk, hogy sokszor nehéz szétválasztani a tisztán narratológiai momentumokat a nyelvészeti momentumoktól, és fordítva⁷, annak ellenére, hogy a narratológiában a szöveg, míg a nyelvészeknél a kijelentés/megnyilatkozás (*énoncé*)

---

⁵ Eredeti megfogalmazásában így hangzik: « Le premier de ces sens correspond à ce que nous venons d'exposer, l'incarnation d'un regard dans le cadrage – la question restant à savoir à qui attribuer ce regard, cette vue : au producteur de l'image, à l'appareil, ou dans les formes narratives de l'image (spécialement au cinéma), parfois à une construction déjà imaginaire, à un personnage. Mais, il est en outre intéressant d'observer que les deux autres sens correspondent à d'autres valeurs, connotatives, du cadrage : à tout ce qui, dans les images narratives, lui fait traduire une vision subjective, „focalisée”; plus largement, à tout ce qui est représenté, en le valorisant, en le dévalorisant, en attirant l'attention sur un détail au premier plan, etc. (Aumont 1990: 118). »

⁶ A fokalizációnak vannak fenomenológiai felhangjai is, ha a szubjektív látvány tág értelmezésének megfelelően elfogadjuk, hogy nemcsak kizárólag a szem, de valamennyi érzékszerv részt vesz a világ jelenségeinek észlelésében.

⁷ Arról nem is beszélve, hogy a nyelv természetéről vallott előfeltevések mennyire messze vezetnek némely esetben a nyelvészet területéről.

a hatóköre. A továbbiakban az összekeveredések kiemelésére koncentrálunk, hiszen előrevetítik azokat a kérdéseket, melyek a *szemantikai nézőpont* meghatározásánál újra előtérbe kerülnek⁸.

3.1. Fokalizáció: narratológia és nyelvészet

A narratológiában rendkívül nagy francia hagyománya van a nézőpontkutatásnak, mely irodalmi szövegek elemzéséhez próbált megbízható támpontot adni. Első meghatározása szerint a *perspektíva* fogalmával lehet illetni tág értelemben véve azt a viszonyt, mely a történet (*histoire*) és az elbeszélés (*récit*) között áll fenn (Genette 1972)⁹. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a *perspektíva* fogalma azért vált szükségessé, hogy aláássa a narrátor mindenhatóságát vagy akárcsak irányadó mivoltát is. A történetre való rálátás három különböző irányban – a szűkebb értelemben vett *perspektíva*, azaz a *nulla*, a *külső*, és a *belső fokalizáció* szerint – nyit újabb távlatokat az elemzések számára.

A *perspektíva* az információ szabályozásának egy sajátos módja, amit az észlelő szubjektum percepciója szigorú korlátok közé szorít. Az észlelő szubjektum – akár

---

⁸ Vannak azonban olyan próbálkozások, mint a *Scapoline* skandináv iskola polifónia-elmélete, ahol a kapcsolódási pontok bevallottan jelen vannak, mert céljuk pontosan az, hogy az irodalmi és a nyelvészeti polifónia egybeolvasztásával biztosítsák a szövegszintű és a mondat szintű elemzések összekapcsolhatóságát, s ezzel a lehető legnagyobb mértékben kitágítsák a nézőpont érvényességi körét.

⁹ Lintvelt (1989) nyomán egy újabb vonulat sajátította ki a fogalmat egy szövegtipológia megteremtése érdekében.

a narrátor, akár az egyik szereplő legyen is az, – funkciója szerint megszűri az olvasó elé tárható információhalmazt.

Nyelvészeti alkalmazásában (Banfield 1979, 1995) általában azt emelik ki, hogy ez a szubjektum nemcsak észleli a körülötte lévő világot, hanem gondolkodik és beszél is. Ennélfogva azonban a *perspektíva*, illetve az információ származási helye felől eltolódik az érdeklődés középpontja a *hang* felé, mely megfelelőbbnek tűnik annak megragadására, ami valójában kifejeződik a szövegben, és nem áll messze a polifónia-elmélet alapvetéseitől. Erre a későbbiekben szeretnénk kitérni, ezért itt a nézőpont nyelvészeti alkalmazásának, az elnevezéstől függetlenül, másik tendenciáját említenénk meg. Az empátia-elmélet lényegét tekintve (Kuno és Kaburaki 1977) a *camera angle* fogalmának bevezetésével arra mutat rá, hogy ugyanazon propozicionális tartalmat különbözőképpen lehet megjeleníteni. Annak megfelelően, hogy a beszélő mennyire áll közel a propozicionális tartalomhoz megjelenített résztvevőkhöz – azaz mennyire empátikus velük – egy adott esemény visszaadásakor két lehetőség áll rendelkezésre: vagy egyenlő távolságra helyezi tőlük a kamerát, vagy egyikhez közelebb viszi, mint a másikhoz. A szintaxisban tükröződő kamera mozgása a következő típusú mondatokkal illusztrálható a legszemléletesebben, ahol (1) egyenlő távolságot mutat, míg (2)-ben Pétert, (3)-ban Máriát tünteti ki az empátia.

- (1) Péter átöleli Máriát.
- (2) Péter átöleli kedvesét.
- (3) Máriát átöleli kedvese.

Ha jól meggondoljuk, ebben a koncepcióban a nézőpont fogalma metaforikus alkalmazása miatt egyfelől szinte tel-

jesen egybeesik¹⁰ a *téma* (*topic*) fogalmával, amennyiben mindkettő az információ elrendezését indukálja, másrészt percepció központú marad, s ezzel értelmezésünk szerint kilép a szigorúan vett nyelvészeti keretből.

Akár a *perspective*, *focalisation* vagy *camera angle* kifejezéseket vesszük közös bennük, hogy feltételezik, a szövegben vagy mondatban megjelenített információ valahonnan származik, s e származás hol bevallottan, hol nem, de nagymértékben függ a percepciótól.

3.2. Nézőpont (*point de vue*): narratológia és nyelvészet

A nyelvészeti igénnyel fellépő, – nemcsak a fogalmat, de magát a terminust is használó (*point de vue*, rövidítve *PDV*) – nézőpont-meghatározások közül rátérnénk arra, melynek célja a „narratív perspektíva (Rabatel 1997: 287)” fogalmának kitérítése¹¹ a mentális folyamatokat is magába foglaló „reprezentált percepcióval (Rabatel 1998: 54).” Ennek eredményeként csak két nézőponttal, a narrátor nézőpontjával (mely megfelel a narrátor fokalizációjának) és a szereplő nézőpontjával (mely megfelel a szereplő fokalizációjának) dolgoznak. Rabatel egyik aggodalma a hagyományos elemzésekkel szemben az, hogy nem szólunk másról, mint a nézőponthoz tartozó szubjektum azonosításáról. Megelégedve a *Ki lát? Ki tud?* kérdésekre

---

¹⁰ Ha mégis megkülönböztethető, legfeljebb azon az alap, hogy a nézőpont igazol valamit szemben a *téma/topic*-cal. Annak a forrásnak a meghatározását célozza, mely igazolja valamely szubjektivitás nyomát a narratív megnyilatkozásban.

¹¹ Jóllehet bevallottan a fentebbi fokalizáció szinonimájaként tartják nyilván.

adott válaszokkal, az elemzések kimerülnek a fokalizátor, vagyis annak az entitásnak a megnevezésével, aki elfoglalja azt a pozíciót, (*foyer*), ahonnan a dolgok láthatók és tudhatók. Ezen kifogása ellenére meglátásunk szerint a három fokalizációnak kettőre történő redukálásához továbbra is fenn kell tartania a tételt, miszerint a nézőpont – akár a narrátoréről, akár a szereplőéről legyen is szó, státuszuk azonos – csak szubjektumhoz kötődhet.

Rabatel másik fenntartása, hogy a nézőpont fogalma mindaddig metaforikus marad, míg nem kap nyelvészeti megalapozottságot. Ezzel egyetértünk, ám mit is jelent pontosan az általa javasolt nyelvészeti megalapozottság? Nem mást, mint „a nézőpont nyelvben hagyott nyomainak (Rabatel 1997: 287)”¹² feltárását. E célkitűzésnek megfelelően a nézőpont nyelvi jelölői között szerepelnek többek közt: 1. *aspectualisation*: az észlelt tárgy tulajdonságainak kommentálása; 2. másodlagos szövegsíkok (szemben az elsődlegesekkel) mint a nézőpont képződésének helyei; 3. az *imparfait* igeidő; 4. asszociatív anaforák (Rabatel 1998: 54).

Az előbbiek alapján is kiderül, hogy a nézőpont fogalma az érzékelések-észlelések (percepciók) és a gondolatok (mentális folyamatok) összekötését hivatott biztosítani. Ennek egyik nyelvi kifejezője a *c'est* bemutató nyelvi szerkezet (*présentatif*), mely reprezentatív funkciója mellett rendelkezik megnyilatkozó (*énonciatif*) értékkel is (Rabatel 2000). Ami a percepciókat illeti, ha közvetlen percepció alapján történik az információ-közvetítés, akkor az mintegy a tudás forrását elénk tárva a mondat szinten jelenik meg (*évidentialité*), de nem feltétlenül jelent kimondott

---

¹² Szó szerinti idézet eredetiben: „Rechercher les traces linguistiques d'un PDV”.

értelemben véve tudást. Más esetben, ha reprezentált percepció alapján folyik az információ-közvetítés, akkor ölti magára vagy a narrátor vagy a szereplő nézőpontját, ami viszont a szöveg szintjén lesz csak megragadható¹³.

Kritikai megjegyzésünk éppen arra vonatkozik, hogy ebben a szemléletben nehéz lenne szétválasztani a percepciót és a tudást. Összefonódásuk egyrészt az interpretációból, másrészt a gondolat reprezentálásából adódik. Ugyanis, ha a reprezentált percepció magában foglalja a reprezentált gondolatot is, akkor az általa közvetített információról nehezen képzelhető el, miként szigetelhető el tökéletesen a tudástól. Arról nem is beszélve, hogy maga az elszigetelés problémája a percepciónak tudásra vonatkoztatottsága miatt visszavezet a *Ki lát?* és *Ki tud?* kérdésekhez, ahonnan Rabatel éppen eltávolodni próbált.

A másik kritikai megjegyzésünk azt célozza, hogy Rabatel nézőpont fogalmába minden olyan jelenség beletartozik, aminek a percepció nyelvi kifejezéséhez köze van. Meglátásunk szerint a percepció nyelvi kifejezésének feltárása nem jelenti egyúttal a nézőpont nyelvészeti megalapozottságát is, csupán annyit, hogy lesznek a diskurzusnak olyan elemei, melyek az aktuális beszélőtől eltérő, egyes szám 3. személyű megnyilatkozó alanyra (*énonciateur*) utalnak. Mivel ez az entitás elsősorban a beszédtevékenységtől független gondolatokért és percepciókért felelős, a tudatos szubjektum feltételezése nélkül (*sujet de conscience*) nem kaphat értelmet (Rabatel 2000). Ezen kívül, ha a diskurzus körülményeire, vagy a rá jellemző szituáció rekonstruálására irányítjuk a figyelmet, azt sem

---

¹³ Ezeknek az összefüggéseknek részletes kifejtése Dendale és Coltier (2003).

tekintjük a nézőpont nyelvészeti megközelítésének. Nem állunk más problémával szemben, mint a nyelv és diskurzus összekeveredésével. Ennek egyik oka valószínűen a nézőpont viszonylagosságában rejlik, vagyis abban, hogy a nézőpont a referencia-kiválasztástól függ.

A nézőpont meghatározásában történik némi módosítás, miszerint nem tartalomhoz kötődik, hanem műveletnek számít. Ugyanakkor azonban ezzel továbbra sem oldódik meg diskurzus és nyelv konfúziója, hiszen a nézőpont műveleti státuszának köszönhetően a referensek világának és a megnyilatkozó szubjektumnak szétválaszthatatlan egységét eredményezi: maga a mondas, a megnyilatkozás ténye magában foglalja azt is, ahogyan a tárgyakra utal az aktuális beszélő. A diskurzus tárgyaira való utalás különféle módozatai – úgy mint megnevezés, besorolás, modalitás, stb. – egyben a szubjektumról is sok mindent elárulnak (Rabatel 2005). Észrevehetünk némi elmozdulást a perspektívától és a mentális folyamatoktól a referencia felé, mely nem lép ki ugyan a diskurzus kereteiből, ám ha a nyelven kívülre történő utalás módja meghatározóan jellemzi is az aktuális beszélőt, csak annyi változás történik, hogy a modális szubjektum jelölői nemcsak a *dictummal* szemben kifejezhető attitűdök körére szorítkoznak, de magában a *dictumban* is nyomot hagynak.¹⁴

---

¹⁴ A szó szerinti idézet eredetiben: « En réalité, le PDV ne réside pas dans un contenu (par exemple des perceptions, des paroles ou des pensées), il réside dans la manière dont tous les objets du discours sont référenciés en fonction d'une subjectivité, de telle façon que les choix de référencement – sélection des référents, organisation de ces derniers dans le cadre discursif, dénomination, désignation, qualification, modalités et modalisations, etc. – renseignent sur l'objet et sur le sujet énonciatif à l'origine

Reflexiónk szempontjából nem lesz releváns a továbbiakban a nézőpontnak eddig ismertetett narratológiai és nyelvészeti megkülönböztetése. Együttesen nyomelmélet alá sorolunk minden olyan kísérletet, mely feltételezve valamilyen információforrást vagy percepcióról való tudósítást, a nézőpont fogalmát a gondolkodó, látó-észlelő, megnyilatkozó szubjektumhoz köti, akár csak indirekt módon is a referencia különféle módozatain keresztül, s ezzel a nézőpontot valamilyen nyelven kívüli entitásként kezeli.

Joggal merülhet fel a kérdés: elképzelhető lenne nézőpont fogalom egy ilyen szubjektum feltételezése nélkül? Illetve milyen feltételek mellett állítható, hogy a szubjektivitás a nyelvben, leválva a percepcióról és a beszédeseeményről, a szavak jelentésében kristályosodik ki? A továbbiakban ezekre a kérdésekre próbálunk választ adni.

4. A nyomelmélettől a toposzelméletig

Fogadjuk el azt a feltételezést, hogy a kimondottban ott van a kimondás nyoma, azaz a megnyilatkozás eredménye

---

de la référénciation. En définissant le PDV par des *opérations linguistiques*, plutôt que par des contenus, on entend signifier que les *mécanismes linguistiques de l'énonciation et de la référénciation sont solidaires, à l'instar du recto et du verso d'une feuille de papier*.[...] marques qui relèvent du sujet modal, lesquelles s'expriment non seulement dans le *modus*, à travers les réactions du sujet à l'égard des contenus propositionnels, mais aussi dans le *dictum* lui-même, en sorte que l'énonciation englobe la manière dont les objets sont référés, par rapport au locuteur (Rabatel 2005: 231). ».

tartalmazza magát a megnyilatkozót is. Ekkor valóban racionálisnak tűnik az elképzelés, hogy a nyomok alapján a nyelvi elemek részalmazának – például *shifterek*, személyes névmások, módosító elemek, időhatározók, érték-előjelzők – kiválasztásával a megnyilatkozó kiderítése vagy felderítése sikeresen elvégezhető.

Milyen következménnyel jár ez az elképzelés a nézőpont fogalmára nézve? Be kell látnunk, hogy ebben az értelemben leszűkül a nyelvi elemeknek egy viszonylag kisszámú osztályára. Ezek szerint lesznek olyan nyelvi elemek, melyek közvetlenül megjelenítik a mondást, és olyanok, melyek legfeljebb csak közvetett módon, ha egyéb természetű – axiológikus, kulturális, ideologikus, stb., – lehetőségekkel is számolunk. Tehát az úgynevezett nyelvészeti megközelítés kimerül bizonyos nyelvi elemek kilistázásában.

Meglátásunk szerint a nézőpont fogalma akkor válik rendkívül érdekessé a nyelvészet számára, amikor egyértelműen kiderül, hogy a szubjektum, aki a beszédeseményt végrehajtja, nem tekinthető többé egységes egésznek, továbbá amikor a konnotáció kiszorítja a jelölést vagy referenciális jelentést a nyelvi jelentések horizontjáról. Idézzük fel azt a két lépést, mely konceptuálisan a nyelvi nézőpontra alapozó szemantika előzményének számít, amennyiben mindkettő elvezet, ahogy azt látni fogjuk, a toposz bevezetésének szükségességéhez.

4.1. Konnotáció

Az első jelenségek között szerepel a konnotáció megfigyelésének a ténye, s itt csak utalni tudunk a benne rejlő lehetőségek jegyzékére, mely elsősorban Hjlemslevnek

(1968)¹⁵ köszönhető. A következő általános megfogalmazás szerint viszont nincs szükség a *signifiant* és a *signifié* további taglalására a kifejezés és tartalmi sík szerint, mert a *signifiant* nem más, mint „az a tény, hogy amit mondunk, nyelvi megnyilatkozás (Ducrot 1966: 43).”¹⁶ Mielőtt még bármiféle (kulturális) tartalmat felidézhetne, a mondas tényét kell figyelembe venni a kimondotton keresztül.

Ez a megfigyelés azonban nem a nyomelmélethez vezet, hanem többek között annak a tételnek lesz az alapja, miszerint a nyelvi jelentés alapvetően argumentatív természetű. Jóllehet nem minden megnyilatkozás hoz létre argumentációt, minden mondat rendelkezik azzal a képességgel, (még a kérdés is) hogy argumentációban használják, s ez a képessége (*orientation argumentative*) egyben a diskurzus irányultságát is meghatározza. Így, ha elfogadjuk, hogy minden egyes megnyilatkozás olyan érvnek tekinthető, mely egy adott konklúzió alátámasztására szolgál, az érv és konklúzió összekapcsolódási lehetőségeire kell rákérdezni.

De térjünk vissza egy kis időre még a konnotációhoz. Történetileg tekintve¹⁷ egyesek számára a szavak felidéző értékét jelenti, és azok individuális és érzelmi töltetére utal, míg mások számára épp ellenkezőleg társadalmilag és kulturálisan meghatározott jegyek halmazát fogja egybe,

---

¹⁵ Emlékeztetnénk arra, hogy azért lehetséges, hogy a szavaknak legyen egy konnotált, másodlagos tartalmuk is az elsődlegesen felül, mert a nyelv egy olyan rendszer kifejezéssíkját képezi, melynek tartalma a kultúrával lesz egyenlő.

¹⁶ A szó szerinti idézet eredetiben: « [...] le fait même que ce qu'on dit est un énoncé linguistique ».

¹⁷ A kérdésről szintézis jellegű összefoglaló Keerbrat-Orecchioni (1977).

és olyanok is vannak, akik nem látnak benne egyebet, mint a fogalom/*signifié* jellemző jegyeinek részalmazát.

Például, ha vesszük a *kutya* szót, mely denotációja alapján az állatok egy adott csoportját jelöli, akkor adott nyelvi közösségtől függően egyúttal a *hűség* vagy az *alantasság* gondolatát is előhívja, ahogy a *hatszög* szó Franciaországot jelölve a *biztos egyensúly* vagy a *középpont* gondolatát. Ezekről a konnotációkról ugyanakkor nem mondanánk, hogy egyéni jelentésváltozatoknak számítanának. Egyik meghatározása szerint: „a konnotáció nem más, mint a másodlagos jelentés és az alapjelentés stabil összekapcsolása (Todorov 1967: 29).”¹⁸ Ebben a definícióban jóllehet hiányolhatjuk a megnyilatkozásra vagy a kimondásra történő leghalványabb utalást is, különös figyelmet érdemel a *stabil* megnevezés előfordulása. Ugyanis amikor a szavak közösségi természetű (nem individuális) konnotációira nézve azt állítják, hogy egy társadalmon belül stabilak, jóllehet társadalmanként változhatnak, akkor nem vagyunk túlságosan messze a toposz jellemzőitől, – melyre részletesen kitérünk az 5.1 és 5.2 paragrafusokban – hiszen szintén egy nyelvi közösség, és nem a szubjektum velejárója. A toposzt többek között ez a stabil tulajdonsága teszi képessé arra, hogy a megfigyelhetőség kritériumának megfelelhessen a szemantikai modellen belül. Ehhez azonban el kell fogadni azt, hogy a nyelv instrukciók, és nem készen kapott (elsődleges és másodlagos) jelentések tárháza. Egyúttal az is világossá válik, hogy a szóhoz csakis egy és ugyanazon státuszú nyelvi jelentések kapcsolód-

---

¹⁸ A szó szerinti idézet eredetiben: « [...] connotation signifie ici l'association stable d'une signification dérivée, secondaire avec la signification de base ».

hatnak, melyek teljes mértékben leválnak a nyelven kívüli jelöléstől. A toposz fogalmával eltűnik a szóra vonatkoztatva az alapvető jelentés vs másodlagos jelentés kettősége, hogy átadja helyét a nézőpontoknak.

Úgy véljük, a konnotáció jelenségében rejlő lehetőségek¹⁹ nem voltak nyelvészetiileg kellőképpen kiaknázva az argumentáció-elmélet topikus verziójának megjelenéséig. Ez érthető is, hiszen ekkor válik érdemben kutatási programmá egy olyan szemantika kidolgozása, mely nélkülözni tudja az információ fogalmát. Érdekes látni, miként foglalja el a konnotáció helyét fokozatosan a toposz fogalma ezekben a munkákban (Bruxelles, Ducrot és Raccah 1993; Raccah 1998): a toposzok mint a kulturálisan meghatározott használatok mutatói nem lesznek másodlagosak a nyelvi rendszerhez képest, hanem épp ellenkezőleg annak lényegi részét képezvén magát a jelölést vagy referenciát, mint a nem nyelvi entitásoknak nyelvi entitásokhoz történő hozzárendelését teszik másodlagossá.

---

¹⁹ Ez nem jelenti azt, hogy nem voltak érdekes meglátások. Barthes (1964: 80) a következőket fogalmazza meg: „A társadalom a nyelv elsődleges rendszeréből kiindulva állandóan előhív olyan másodlagos jelentésrendszereket, melyek kiválasztása akár nyomon követhetően történik, akár nem, valójában a történeti antropológia körébe tartozik” *La société développe sans cesse, à partir du système premier que lui fournit le langage, des systèmes de sens seconds et cette élaboration, tantôt affichée, tantôt masquée, rationalisée, touche de très près à une véritable anthropologie historique.* Később Barthes (1970) visszatér erre a hierarchikus kapcsolatra, és reflexiója eredményeként a denotáció elsődlegességét a konnotációhoz képest illuzórikusnak tartja. Ezen túl csak konnotációkat tételez, melyek közül lesz egy, a sorban legutolsó, melynek szerepe az olvasat lezárása.

4.2. A szubjektum részekre tagozódása

Ha a nyelvi jelentés nyelvészeti leírásához sikerül is kiiktatni a jelölést, még mindig ott van a beszélő mentális meghatározottságának, illetve a reprezentációnak a kérdése. Ehhez a kiindulópont az egységes szubjektumnak mint saját tetteiért és szavaiért felelős önálló individuumnak a megkérdőjelezése. A szubjektum egységének felbomlásával viszont szembe kell nézni a felbomlás eredményeként előállt heterogeneitással, mely a szubjektumnak a beszédeseményt meghatározó tényezőkhez való viszonyulásai szerint alakul ki. Ennek a helyzetnek a felismerésével napjainkban is általában elfogadott, hogy a beszédeseményt végrehajtó szubjektum természete szerint lehet: (i) beszélő szubjektum (*sujet parlant*), (ii) a mindenkori aktuális beszélő (*locuteur*), és (iii) megnyilatkozó/jelöletlen beszélő (*énonciateur*) (Ducrot 1984). Vegyük sorra őket.

(i) Egyrészt a beszédeseményen, a kimondotton kívül eső empirikus, különféle tulajdonságokkal rendelkező társadalmi lény. E tulajdonságok közül kiemelkedik egy, mégpedig az, hogy eredője lehet egy megnyilatkozásnak. Hozzátehetjük, hogy ezek szerint a szubjektum a kommunikációs szituáció alapján határozódik meg úgy, mint aki azzal, ha szót kap, egyúttal társadalmi identitását tudja megerősíteni.

(ii) Másrészt aktuális beszélőként diszkurzív lény, aki felelős a mindenkori megnyilatkozásáért, ám ugyanúgy kívül esik a beszédeseményen, a kimondott állításon, mint az előzőekben a beszélő szubjektum. Ezúttal azonban a kifejeződési módjai és diszkurzív eljárásai alapján határozódik meg. Úgy is fogalmazhatunk, hogy társadalmi identitása mellett rendelkezik diszkurzív identitással is. Ennek

az identitásnak a kifejeződése révén egyúttal betekintést enged a mondás/kimondás körülményeire is. Ebből adódóan a szubjektumnak lesz egy következő, harmadik tagozódása is.

(iii) Megnyilatkozó entitásnak is tekinthető, s mint ilyen kijelölheti a mindenkori megnyilatkozásában szereplő nézőpontot. Ez alkalommal viszont a beszédeseményen, a kimondott állításon belül eső entitással van dolgunk, melynek jellemzése a hitek, elsajátított vagy vélt ismeretek alapján tér el az előző kettő tagozódástól.

Ez a hármas tagozódás mi mindent sugall?

Elsősorban: az, aki produkálja a megnyilatkozást, ha felelős is a kimondott állításáért, magáért a mondás tényéért nem szükségszerűen az. Ezzel megengedjük azt, hogy a mondás függetlenedjen attól, aki a kimondott állítással előidézte.

Másodsorban: a szubjektum a beszédeseménnyel konstituálódik, s nem a beszélő szubjektum szubjektivitása alapozza meg a nyelvet, ahogy azt esetleg könnyen gondolhatnánk. A nyelv által létrehozott szubjektivitás (Benveniste 1966: 262) nem a szubjektum megszólalásának egyediségét és megismételhetetlenségét jelenti. A beszédeseménytől függetlenül fejeződik ki ez a szubjektivitás a nyelvben. Pontosabban a nyelvben kimutatható szubjektivitásról van szó, és nem fordítva, a szubjektivitás megalapozta nyelvhasználatról, ahogy azt gyakran összekeverik. Ennek a nyelvben kimutatható szubjektivitásnak az explicitté tétele lesz a tét, először a Ducrot által javasolt argumentáció-elmélet, majd a toposz-elmélet, s végül a Raccah által kidolgozott nézőpontok szemantikája számára is.

Harmadsorban: a fentebbi meghatározásokról távolról sem állíthatjuk, hogy egzaktak lennének, viszont minden-

képpen szükségesek ahhoz, hogy kijelöljék számunkra, mely tényezőre vonatkoztatva lehet releváns a nézőpont nyelvészeti fogalma.

Negyedszer: a fentebbi megkülönböztetések, bármilyen absztraktnak is tűnnek, nem mondanak ellent bizonyos intuitív megérzéseknek, miszerint gyakran előfordul, hogy egy megnyilatkozásból egy másik hangot is kihallani vélünk, például a szólások, közmondások esetében. Nem lehetne ugyanis összehasonlítani, illetve egymásra vonatkoztatni őket, hiszen az egyik a megnyilatkozáson kívül szólna, amit a másikhoz, a megnyilatkozáson belülihez képest nem lehetne hallani, és fordítva. Vagyis nem lenne arra mód, hogy egyszerre szóljanak, mint például a tagadás esetében.

(4) Péter nem szerény fiú.

A szubjektumban tételezett megnyilatkozó természetű entitásnak köszönhetően együttesen halljuk meg a szóban forgó személy szerénységét állító és szerénységét elutasító hangokat. Ez az intuíció már átvezet azonban a polifónia jelenségéhez.

4.3. Polifónia

A polifónia²⁰ a 80-as évektől kezdve már megjelenik Ducrot munkáinak köszönhetően a nyelvről való gondol-

---

²⁰ A hatások kérdésére nem tudunk kitérni, mert nem releváns mondanivalónk szempontjából. Hol Bally, hol Bakhtyin felé billen inkább a mérleg, akár Ducrot-t magát, akár a róla szóló szakirodalmat tekintjük. A hatások részletes tárgylásáról Larcher (1998). A magunk részéről inkább csak jelezni kíván-

kodásban. Egyrészt a szubjektum egységének megkérdőjelezésére, másrészt a mondat és annak jelentésének (*phrase* és *signification*) a megnyilatkozástól és annak jelentésétől (*énoncé* és *sens*) való megkülönböztetésére. Egyetlen kijelentésen belül polifóniáról beszélünk, ha egynél több megnyilatkozó entitás/jelöletlen beszélő jelenik meg (Ducrot 1984: 204). Összevetve az eddigiekkel egy dolgot máris érdemes hangsúlyoznunk, nevezetesen, hogy ezek az entitások a beszéd tényéből fakadóan – és nem a percepcióból vagy az aktuális beszédszituációból adódóan – nézőpontokat (*point de vue*), álláspontokat, (*position*), hozzáállásokat (*attitude*) képviselnek²¹. Példaképpen idézzük fel a tagadó mondatot.

nánk az eddigiekhez képest eltérő harmadik kiindulópontot, az alteritás problémáját. A diskurzus dialogikus (Baktyin/Volochinov: 1977 [1929]) természete abban nyilvánul meg, hogy bármely diskurzus típusról vagy szövegről legyen is szó, kénytelen a másik szavával is számolni. Ennek következményeképpen az aktuális beszélő állandóan akadályoztatva van abban, hogy homogén módon fejthesse ki mondanivalóját, prezentálja saját diskurzusát. A dialogikusság bevezetésével Dosztojevszkij regényeinek elemzésében, Baktyin jelezni tudja az azonos szintű ideológiák megsokszorozottságát. Egyrészt a hős nem a szerzői beszédesemény eredője lesz, másrészt a szerkezeti kompozíció meghatározása csak ettől függ. A dialógikusságból adódóan a szerkezeti elemek « *punctum contra punctum* » módjára kerülnek bemutatásra.

²¹ A polifónia elméletén belül is vannak az állásfoglalás értelem-től eltérő nézőpont értelmezések. Megtartva a dictum-modus kettősségét a propozíció fogalmához is ragaszkodnak. Az előnyét abban látják, hogy így meg lehet különböztetni az explicite kifejezett nézőpontokat úgymint *szerintem*, *János szerint*, *innen nézve*, stb. (Dendale és Coltier 2003, 111–112) a különféle modális tartalmaktól.

(4) Péter nem szerény fiú.

A megnyilatkozás polifonikussága abban rejlik, hogy két tartalom, illetve proposíció helyett egyidejűleg két álláspontot, hozzáállást illetve nézőpontot ütköztet. A proposíció elvetésével a kijelentések nem leírnak egy adott szituációt, hanem állást foglalnak mellette vagy ellene. Ahelyett, hogy az állásfoglalások²² különböző természetére vagy osztályozásuk alapjára kérdeznénk rá, fontosabbnak tartjuk egyrészt a proposíció kirekesztésének a tényét, másrészt egynél több állásfoglalás megjelenítésének lehetőségét ugyanazon kijelentésen belül. Jóllehet *állásfoglalásról* beszélünk, nem keverendő össze egy adott beszélő által vállalt véleményalkotással vagy ítélethozatallal. Hogy miért nem, ez azonban nem derül ki a meghatározásból. Feltehetően azért nem azonosak, mert a nézőpont/állásfoglalás/hozzaállás egy diszkurzív entitástól függő megnyilatkozó sajátja, az ítélethozatal/véleményalkotás pedig egy proposícionális tartalomra vonatkoztatva nem függ semmilyen diszkurzív entitástól. Ez utóbbi egybeesik a *dictum-modus* kettősségével (Bally 1965), mely nem takar mást, mint egy tudatos szubjektum vagy személy attitűdjét egy tőle függetlenül megjeleníthető proposícionális tartalomra vagy reprezentációra vonatkoztatva. E kettősség eltörlésének a következményeként világossá válik, hogy nem tartható tovább az a nézet, miszerint előbb vannak a tények, melyekre aztán valamiképpen reagál a szubjektum a maga beállítódásai alapján. Látásmódokról, azaz azokról

---

²² Az állásfoglalások természetüknél fogva lehetnek rendre értékelők mint (4), továbbá interpretatívak (*Ez a fal nem fehér*) és objektívek (*A macska a lábtörlőn van*) (Ducrot 1993: 128).

a lehetőségekről van sokkal inkább szó, ahogyan a tényeket láthatjuk (Ducrot 1989: 190–191).

A megnyilatkozások polifóniáját a tagadáson kívül kitűnően példázzák még a megengedő mellékmondatok *bien que*, (jóllehet) *quoique*, (bár) *malgré que*, (annak ellenére) mert feltételezik, hogy valaki, egy általános alanyú *mondják* (*on dit*) mögött egy oksági viszony *állítása* húzódik meg, amittől az aktuális beszélő elhatárolódik.

- (5) Jóllehet Mária éveket töltött Franciaországban, nem tudja a nyelvet.

Valaki, egy jelöletlen beszélő azt állítja, hogy a hosszú kint tartózkodással meg is tanulja az ember a nyelvet.

Nézzük meg, milyen előnnyel jár a polifónia-elmélet nézőpont fogalma összehasonlítva a modalitással, illetve a *modus vs dictum* kettősségével a következő mondatok segítségével (6–8) és (9–10).

- (6) Péternek van tehetsége a zenéhez.
(7) Mária azt gondolja, hogy Péternek van tehetsége a zenéhez.
(8) Máriának nincs igaza, hogy azt gondolja, hogy Péternek van tehetsége a zenéhez.

Tegyük fel, hogy diskurzusaink a világ dolgairól tudósítanak, s a mondat propozicionális tartalma vagy deskriptív magja lehetővé teszi, hogy a világot úgy reprezentálja, ahogy van. Ekkor (6) alapján Péter tehetsége olyan tényként tűnik fel, amit éppen reprezentál a kimondott megnyilatkozás. Ezzel szemben (7) és (8) alapján Péter tehetségének a ténye Mária gondolatvilágán keresztül fejeződik ki a modális ígék jelenlétének köszönhetően. Ez a megosztottság tény és közvetített tény között viszont azt sugallja,

hogy ez utóbbi fejez csak ki valamilyen szubjektív viszonyulást a reprezentált tényre vonatkozóan, az előbbi ettől mentes.

Az előbbi megosztottság megszüntethető azonban a megnyilatkozó/jelöletlen beszélő jelenlétére támaszkodva, ugyanis bevezetésével (6–8) számára egységes elméleti keretet biztosít. (6)-ban a beszélő nézőpontja egybeesik a megnyilatkozóéval, pontosabban vállalja azt a nézőpontot, hogy „Péternek van tehetsége a zenéhez.” (7) és (8) ugyanezt a nézőpontot áthárítja Máriára, melyhez a beszélő ellenkezőképpen viszonyul. Vagyis Péter zenei tehetségének a reprezentálása, hol egybeesik a beszélő „realitásával”, hol rajta kívül esik.

Ám nem mindig ragadható tetten, hogy kinek a gondolatán keresztül fejeződnek ki a reprezentációk. A következő példákban (9–10) – *il paraît* és az episztemikus feltételes mondat²³ – világosan elválnak az állásfoglalások egymástól, azaz a beszélő a kijelentés szerzőjeként nem azonosul a „Péternek van tehetsége a zenéhez” állásfoglalással avagy nézőponttal. Annak ellenére, hogy nem tudjuk azonosítani a megnyilatkozót, melynek tulajdonítható lenne az állásfoglalás, a reprezentáció nem lesz hozzáférhető más módon, csak a jelöletlen beszélőn keresztül.

(9) Péternek, mondják/úgy hírlik/bizonyos források alapján (*paraît-il*) van tehetsége a zenéhez.

(10) Péternek, lenne/úgy néz ki, hogy van tehetsége a zenéhez.

Az aktuális beszélő és a megnyilatkozó határozottan elválaszthatók egymástól, akár az olyan eltávolító kifeje-

---

²³ Ducrot és mások (1980: 46); Ducrot (1984: 154).

zéseknek, mint *paraît-il*, akár egyszerűen csak a feltételes jelennek köszönhetően.

Az eddigiekben hangsúlyoztuk, hogy a narratív perspektíva/nézőpont fogalma nem fogalmazható meg a szubjektumhoz köthető percepció és reprezentáció nélkül. Ezzel szemben a polifónia megjelenésével a nyelvészeti nézőpontfogalom sajátossága éppen abban áll, hogy képes leválni a szubjektumról, s következésképpen a reprezentációról. Ugyanis, ha a diszkurzív szubjektumról állítjuk, hogy polifonikus, akkor azt is állítjuk egyúttal, hogy nemcsak a konkrét szavak idézésével (*discours rapporté* kérdése) jeleníthet meg magától különböző beszélőket, hanem azt is, hogy az aktuális beszélő a kimondott megnyilatkozásán belül a saját megnyilatkozó természetétől eltérően más megnyilatkozó lényeket is képes megszólaltatni. A nézőpontra vetítve ez annyit jelent, hogy a másik jelenléte nemcsak kimondott szavain keresztül, hanem szemlélete, meglátása, ideológiája révén is megragadható.

Ez a nézőpont nem vezethető vissza sem az információ megszűrésének lehetőségére, sem a közvetlen percepcióra, de még a tudásra sem, melynek köre a nézőpont révén korlátok közé lenne szorítva. A kérdés nem az, hogy egy adott nyelvi elemről eldöntsék, nézőpont-hordozó-e vagy sem, illetve az általa kifejezett nézőpont kinek tulajdonítható. Annak tételezésével, hogy kimondásával minden szemantikai tartalom eleve állásfoglalást fejez ki, feleslegessé válik annak keresése, vajon milyen nyelvi elem fejezi ezt ki, ahogy az is, vajon milyen szubjektumhoz tartozik.

A polifóniára szükség volt a szubjektum egysége felbomlásának igazolásához, ám az még sem világos, hogy a heterogeneitás eredményeként közvetített állásfoglalások mitől lesznek többek az ítélethozatalnál, ahogy arra már

utaltunk, vagy egyszerű véleménynél. Úgy tűnik, hogy a különbség a vélemény és az állásfoglalás között sem alapozható meg egyedül egy nem empirikus, megsokszorozható diszkurzív entitás tételezésével. Legfeljebb elképzelhetjük, hogy különbségük olyan, mint amikor a bezárt szoba ajtaján beszűrődő hangokról, jöllehet tisztán hallani őket, nem lehet tudni, hogy honnan, illetve kitől jönnek. Abban az esetben, amikor nem lehet tudni a hang eredetét magát a hangot az állásfoglalással, ellenkező esetben viszont, amikor lehet tudni, akkor véleménnyel illelhetjük. Ezzel ténylegesen megnyílna az út a nézőpont definiálhatósága felé?

5. Toposz, topikus mező, lexikalizált toposz

Az előbbieken láttuk, hogy akár a konnotációból, akár a polifóniából indulunk ki, nem jutunk messzebbre a nézőpont definiálása szükségességének a felismerésénél. A polifónia-elmélet a nézőpont fogalmával komolyan dolgozott ugyan, anélkül azonban, hogy közelebbről meghatározta volna. Nem jelent többet a jelöletlen beszélőnél.

A nézőpont fogalmát a nyelvi jelentés leírásának kérdése hívta elő, ám az előzményektől eltérően, a nyelvi elemek limitatív elképzelésével és a narratológiai kérdésfelvetésekkel szemben²⁴ kiterjeszthető lesz valamennyi jelentéssel összefüggő jelenségre oly módon, hogy a javasolt modell, a *Nézőpontok szemantikája* (Raccáh 2002) rajta keresztül ötvözi az argumentáció-elmélet, toposz-elmélet és polifónia-elmélet eredményeit. Szemben a

---

²⁴ Jöllehet a polifónia eredetileg Baktyinnál beleillik ebbe a keretbe.

baktyini és rabateli próbálkozásokkal, melyek legfeljebb csak a diskurzus nézőpontjait tudják megragadni, ez a modell a nyelvben megszilárdult, lexikalizált nézőpontokkal is számot tud vetni.

5.1. Argumentációs orientáció és toposz

A propozicionális tartalomnak vagy információnak a nyelv leírásából való kiiktatásával el kell gondolkodnunk arról, mi kerülhet a helyébe²⁵. Láttuk, hogy a megnyilatkozás anélkül válik teljes mértékben szubjektívvá, hogy ehhez az aktuális beszélők gondolataihoz kellene folyamodni. Ha valamit izolálhatónak tarthatunk, az nem a *dictum vs modus* lesz, hanem az aktuális beszélő által megjelenített megnyilatkozóknak megfelelően *látásmód vs látásmód*. Felmerül a kérdés azonban, hogy a nézőpontok megsokszorozása miért a világ illetve a világra való utalás kizárását, és nem éppen megsokszorozódását vonja maga után? Mi a biztosíték arra, hogy kizárjuk, és nem éppen megsokszorozzuk az információ forrását?

E kérdés nem válaszolható meg a *toposzokra* való hivatkozás nélkül. Mielőtt ezt megkísérelnénk, meg kellene határozni, mit is értsünk toposzon.

Nem kell különösebb előtanulmányokat végezni ahhoz, hogy rájöjjünk, a *toposz* fogalma nem modern korunk találmánya. Először Arisztotelész *Logikájában* jelenik meg, ahol az érvelések valamennyi elvét együttesen lefedi. Definíció hiányában a *toposz* mindenhatóságát úgy

---

²⁵ Ezzel nem zártuk ki, hogy ne lehetne használni információközlésre a nyelvet, csupán azt, hogy ennek meg kellene jelennie a nyelvi leírásokban.

értékelhetjük, mint amely teret nyit a dialektikus logika számára. Ennek keretein belül nem nagyon tér el az *érv* és *kifejtés* jelentésektől. A *Topikában* a közhelyek a dialektikus vagy retorikai szillogizmusokhoz járó premisszáként szerepelnek, hiszen az argumentációs apparátusnak a közösségen belül elfogadott gondolatokra kell támaszkodnia, míg a *Retorikában* teljes mértékben a meggyőzés szolgáltatában állnak. A modern retorikától kezdve azonban a közhelyeknek leginkább egyik típusa, a véletlenszerű közhelyek (*lieux de l'accident*) kaptak kitüntetett szerepet (Perelman és Olbrechts-Tyteca 2000: 113). Mindazonáltal ez nem meglepő, hiszen ezek alapozzák meg az értékeket és hierarchikus viszonyokat, s választásaink során is ezek működnek közre. Itt olyan értékekre kell gondolni, melyek kifejezhetők a következő formában: *A tartós, jobb*. Természetesen annak sincs akadálya, hogy szembe helyezzük vele az ellenkező értéket, *A pillanatnyi, jobb*. Minden társadalomnak megvannak a rá jellemző, vitathatatlan értékei, s éppen vitathatatlanságukból következően szükségtelessé válik explicit kifejtésük.

Modern használatában a *toposz* szinonimája a közhelynek. Ennek egyik oka valószínűen a szó etimológiájában rejlik, hiszen a latin *locus communis* és a görög *koinos topos* szóból eredvén jelentése 'mindenki helye'. Másik oka talán univerzális természetükben van, még akkor is, ha nem igazságokat, csupán valószínűségeket közvetítenek. Ez teszi őket alkalmassá arra, hogy a *doxa* készletének feltöltését szolgálják. Összekeverésüknek nincs azonban súlyos következménye, hiszen a toposz és a közhely is az érvelés bázisát vagy garanciáját képezi. Olyan értékskálát jelölnek ki, mellyel egy társadalom saját legitimitását egyszer s mindenkorra tudja igazolni. Gondoljunk csak

az olyan toposzokra, mint *Az idő pénz*, mely megjelenik a következő megnyilatkozások mögött: *Nem kellene tovább fecseirelni az időt; Soha nem jön vissza, ami elmúlt; Ha megmondod, mivel telik az idő, megmondom, ki vagy, stb.*

Bár igaz, hogy a toposzról fentebb mondottak nem lesznek összeegyeztethetetlenek az argumentáció-elmélettel, ám ha komolyan vesszük annak jelentőségét, hogy azok a világállapotok, melyekről láthatóan az aktuális beszélő beszél miközben saját szubjektivitása is tükröződik megnyilatkozásában, nem hasonlíthatók össze más világállapotokkal csak az argumentáció alapján, de úgy, hogy egy toposz által meghatározott fokozati skálára kerülnek fel (Ducrot 1988, 1993), akkor egyszerű reminiscenciánál nincs többről szó. Az összehasonlíthatóságot a toposz formájából is kiolvashatjuk. Vegyünk egy *X* tárgyat, mely *P* tulajdonsággal rendelkezik. Hozzuk kapcsolatba egy *Y* tárggyal, mely *Q* tulajdonsággal rendelkezik. Akkor minél inkább indokolt *X*-nek *P* tulajdonságáról beszélni, annál inkább indokolt *Y*-nak *Q* tulajdonságáról beszélni, és fordítva:

*//+/-X tárgy rendelkezik P tulajdonsággal,
+/-Y tárgy rendelkezik Q tulajdonsággal//*

Leegyszerűsítve:

Toposz def: //+/-P, //+/-Q//

Például, ha egy adott beszédhelyzetben az aktuális beszélő kijelenti (11):

- (11) Péter felvitte a 10. emeletre Mária bőröndjét, s még csak meg sem köszönte neki.

akkor megnyilatkozásában egy olyan, a nyelvi közösség számára általánosan elfogadott elvre – a „visszatérítés fejében” elvére – támaszkodik, mely a segítségnyújtást és a hálát összepárosítva garantálja az adott megnyilatkozás két tagjának összekapcsolását is, s a következőképpen szól:

//+/- segítségnyújtás, +/- hála//

Ezek után válaszolhatunk a nézőpontok megszorozódásának következményére feltett kérdésre. Megnyilatkozásaink nem közvetlenül a világra, hanem toposzok formájában megjelenő diskurzusokra vagy diskurzus töredékekre utalnak. Úgyis fogalmazhatunk, hogy a világ és szubjektum közé, a toposzok révén argumentatív elvek (a polifónia-elméletben ennek megfelelően hangok) ékelődnek be. Egy megnyilatkozás jelentése ennek következtében a toposzokra mint elemi diskurzusokra támaszkodva konstruálódik. Az argumentatív elvek nemcsak a beszéd illetve diskurzus jellemzői, hanem a nyelvnek is meghatározói. Nem kis felfedezésnek számított, hogy ha argumentációt észlelünk is a diskurzusban, az nem szükségképpen a beszélők kommunikatív intenciójával egyezik, még akkor sem, ha tudatában vagyunk annak, hogy vannak diskurzusok (például a polémia), ahol az argumentáló szándék nyilvánvaló más diskurzusokhoz, például a faggatózás-hoz képest. Ha megengedjük, hogy van olyan eset, hogy az argumentáció a diskurzusban nem feltétlenül az intenciótól függ, akkor az csak a nyelvhez és *a fortiori* a mondatokhoz és a szavakhoz köthető. Más szóval, a beszélők rendelkezésére álló nyelvi elemek bizonyos konklúzió felé irányulnak, függetlenül az adott diskurzus végcéljától, vagy akár a meggyőzés legkevesebb szándékától is. A nyelvi argumentáció nem egyszerű diszpozíció, hanem

kényszer. Ezzel kíván számot vetni az *argumentációs irányultság* (*orientation argumentative*) terminus²⁶.

Az argumentációhoz képest, amely diszkurzív egymásba láncolódások alapján érv és konklúzió terminusaiban írja le a nyelvi jelentést, a topikus verzió gazdagabb, mert számot tud vetni a lexika argumentatív, megszorító jellegű természetével is. Idéztük már az időre vonatkozó toposzt, *Az idő pénz*, melyre támaszkodva megragadható az érv argumentációs irányultsága bizonyos megnyilatkozások összefűzésekor, ahogy a következő megnyilatkozás is mutatja.

- (12) Péter nem marad ott végig az estélyen, két könyvet el tud ezalatt olvasni.

Viszont nemcsak a megnyilatkozások, hanem a szavak lexikális jelentésében is feltárhatunk idővonatkozású toposzokat. Illusztrálhatjuk ezt a francia nyelvben meglévő két szó, *instant* vs *moment* (pillanat₁ vs pillanat₂) ellentétes argumentációs irányultságán keresztül. Az elemzések eredményeit összefoglalva elmondhatjuk, a látásmód, melynek felvételére kényszeríti a beszélőt az *instant* szó nem kombinálható semmiféle olyan látásmóddal, mely összeegyeztethető azzal a látásmóddal, melynek felvételére viszont a *moment* szó kényszeríti a beszélőt. Ha elfogadjuk az alaptételt, miszerint minden megnyilatkozás érvnek tekinthető, akkor ezeknek a szavaknak a különbségét is leírhatjuk úgy, mint amelyek csak egymással ellentétes konklúzió alátámasztására szolgálhatnak. Ugyanazon

---

²⁶ Az argumentáció-elméletet hosszú előkészületi fázis előzte meg a 60-as évektől a 80-as évekig, a hivatkozási alap általában Anscombe és Ducrot (1983).

beszédhelyzetben az *instant* szó olyan nézőpont felvételére kényszerít, mely szerint a figyelembe vehető intervallum (például 5 perc) rövidnek látszik, egyszóval a rövidség érve. Ezzel a szemben a *moment* szó úgy láttatja velünk ugyanazt a szituációt, mint ahol a szóban forgó intervallum hosszúnak látszik, egyszóval a tartam érve (Anscombe 1993). Függetlenül a szituációtól, sőt kommunikatív intencióktól, egymással ellentétes argumentációs irány kijelölését szabják meg. Ennek alapján előirányozható, hogy ha az eltelt időre vonatkozó nézőpont nem összeegyeztethető azzal a nézőponttal, ahogyan a találkozás esélyeire tekintünk, – mint a következő mondatok mutatják – akkor természetellenes mondatot kapunk.

- (13) ???Nem fenyegetett az a veszély, hogy találkozol Péterrel. Az imént (szó szerint: egy pillanattal₁ ezelőtt) távozott.
- (14) ???Elszalasztottad Pétert. Jó ideje (szó szerint: egy pillanattal₂ ezelőtt) távozott.

5.2. Miből épül fel egy toposz?

Ha jobban szemügyre vesszük a fentebbi toposz meghatározást, + X rendelkezik P-vel, +Y rendelkezik Q-val, akkor észre kell vennünk, hogy P és Q meghatározottságáról nem mond semmit. Csupán két elem közti korrelációt mutat, amit úgy explikálható, hogy ha az értékskálán felfelé tart P, akkor szükségképpen felfelé tart Q is, és fordítva. Ellenkező esetben, ha P felfelé tart, akkor Q lefelé, és fordítva. Az értékskálán való helyviszonyok kijelölése ellenére, P és Q egymástól teljesen független marad. Ez az intuíciónknak ellentmondó megfigyelés vezet el a néző-

pont explicitté tételének igényéhez, illetve annak definiálásához. Ugyanis, ha a toposz garantálja is két megnyilatkozás összekapcsolódását, az nyelvileg semmivel sem indokolható. Valóban miféle *a priori* nyelvi/szemantikai kapcsolat állhatna fenn a „mosoly” és a „bőröndcipelés” között, ahogy azt (15) feltünteti?

- (15) Mosolyogj hát rá egy kicsit, egészen a házig hozta a bőröndödet.

Egy argumentatív alapokkal igazolható láncolódásban viszont éppen azt kell észrevennünk, hogy szemben a logikai alapokon álló érveléssel, az utótag nem lehet szemantikailag független, vissza kell hatni az előtagra, és viszont.

Ha azt állítjuk Péterről, mint azt (16) teszi:

- (16) Péter értelmes ember, meg fogja érteni a problémád.

nem azt jelenti, hogy bármilyen értelmesség megteszi, hanem pontosan arról az értelmességről van szó, mely azt a típusú problémamegértést vonja maga után, melyről a megnyilatkozás szól.

Ugyanezt mondhatjuk el, akkor is, ha megváltoztatjuk a második tagot, például így:

- (17) Péter értelmes ember, nem fog akadályt gördíteni eléd.

Most sem akármilyen értelmességet céloz meg a beszélő, hanem pontosan azt, mely az akadályok kizárásához elengedhetetlen.

Hasonlóképpen, ha az utótagot hagyjuk meg azonosnak, és az első módosítjuk, ugyanazt a mechanizmus kell felismernünk, mint az imént.

(18) Péter jó kedélyű ember, sok barátja lehet.

(19) Péter nyert a lottón, sok barátja lehet.

Péter barátaira az aktuális beszélő nem ugyanúgy tekint mindkét esetben, vagyis egymástól eltérő jelentés konstruálódik ugyanazon *barát* szóra vonatkozóan az előtagok függvényében.

Ha elfogadjuk, hogy a fentebbi megnyilatkozások két tagjának összekapcsolását egy toposz garantálja, vagyis az első tag mint érv alátámasztja a másodikat mint konklúziót, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a toposznak magának a P előtagja függ a Q utótagtól, és fordítva.

Ezt a kölcsönös meghatározottságot hivatott egy új fogalom, a *topikus mező* megragadni, s rögtön hozzátennénk, hogy a szemantikai leírás által megcélzott nyelvben kifejeződő szubjektivitással is adekvát módon tud számot vetni. Álljon itt a meghatározás.

Topikus mező def.: „Egy toposz felfogható két topikus mező összepárosításaként, melynek első összetevője a toposz előtagja és a másik összetevője a toposz utótagja. Egy topikus mező az a mód, ahogy látunk egy entitást, tulajdonságot vagy relációt. Ezt a látásmódot viszont meghatározza az a mód, ahogy egy másik entitásra, tulajdonságra vagy relációra tekintünk: vagyis egy másik topikus mező. Egy topikus mezőt megjeleníthetünk úgy, mint egymásba illeszkedő topikus mezők láncolatát, ahol minden egyes topikus mező jellemezhető egyrészt egy konceptuális mezővel (entitás, tulajdonság vagy reláció), másrészt egy másik topikus mezővel, amit magába foglal, mely szintén jellemezhető egy konceptuális mezővel és egy topikus mezővel, melyet magába foglal, és így tovább, egészen addig, míg el nem jutunk egy elementáris topikus mezőig.

Ez utóbbi lévén értékelő elv, fokozati skálát vezet be a topikus mezőre nézve (Racciah 2002: 263–264).²⁷

Ha figyelembe vesszük, hogy nemcsak a *pozitív* vs *negatív* terminusaiban fejeződhet ki értékítélet, mely egyébként az elemi topikus mezőt konstituálja, akkor az összetett topikus mező szerkezetét a következőképpen nyerjük:

Általános topikus mező: <KONCEPTUÁLIS MEZŐ,
értékelő elv>

Értékelő elv1: értékítélet: pozitív vs negatív

Értékelő elv2: egy másik topikus mező

Specifikus topikus mező₁: elemi topikus mező

Specifikus topikus mező₂: összetett topikus mező:

<KONCEPTUÁLIS MEZŐ, TOPIKUS MEZŐ>

---

²⁷ Az idézet szó szerint eredetiben: « Un topos peut être conçu comme un couple de champs topiques, couple dont le premier terme est l'antécédent du topos et le deuxième terme, le conséquent. Un champ topique est, en gros, une „façon de voir” une entité, une propriété ou une relation. Cette façon de voir est, elle-même, déterminée par la façon dont on voit une autre entité, une autre propriété ou une autre relation : c'est-à-dire par un autre champ topique. On peut ainsi représenter un champ topique par une chaîne de champs topiques emboîtés les uns dans les autres, de telle sorte que chaque champ topique est caractérisé d'une part, par un champ conceptuel (l'entité, la propriété ou la relation), et d'autre part, par le champ topique qu'il contient, lequel est lui-même caractérisé par un champ conceptuel et par le champ topique qu'il contient, et ainsi de suite jusqu'à un *champ topique élémentaire*. Ce dernier étant un principe de valuation, introduit une gradation dans le champ topique qui le contient. » Ennek a meghatározásnak előzményei Racciah (1990), Bruxelles és mások (1995).

Ebben az esetben ehhez a topikus mezőhöz társítható lesz egy toposz:

//<KONCEPTUÁLIS MEZŐ, TOPIKUS MEZŐ>, TOPIKUS MEZŐ//

A továbbiakban az immár klasszikussá vált példán, a *riche*²⁸ (*gazdag*) szón keresztül illusztráljuk, hogy a nézőpontnak a topikus mező terminusaiban megadott definíciója alapján miként végezhető el nemcsak megnyilatkozás-láncolatoknak, de egy nyelv lexikális egységeinek a leírása is.

(20) Péter gazdag, mindenkit meg fog hívni.

A konklúzió a következő toposzra támaszkodva érhető el:

T: //minél többje van az embernek, annál többet ad másoknak//

Az előtag fokozati értékét valójában nem a tényleges vagyon mennyisége szabja meg, hanem az a mód, ahogyan erre a vagyonra tekintünk, vagyis a velejáró cselekvési szabadság nézőpontja. Ezt a viszonyt kifejezhetjük úgy, hogy T toposz A előtagja nem más mint a **birtoklás** topikus mezője, mely magába foglalja a **BIRTOKLÁS** x **konceptuális mezőjének** a hatalom Y topikus mezőjével való társítását. Mivel Y, azaz maga a hatalom nem esik egybe egyik alapvető értékkel sem, A előtagja sem eredményez elemi topikus mezőt. Y viszont felfogható elemi topikus

---

²⁸ A leírás számos cikkben újra és újra előfordul különböző céllal. Az összes hivatkozás felsorolása helyett egyre utalnánk, arra, amely csak erről az egyetlen leírásról szól Raccah (1999).

mezőként, amennyiben leírható: <HATALOM, pozitív>. Erre támaszkodva T toposz A előtagja is leírható lesz úgy, mint:

A: <BIRTOKLÁS,<HATALOM, pozitív>>

A topikus mező tehát adott fogalmat, jelen esetben a birtoklást a hatalom szubjektív nézőpontja szerint engedi látni. Viszont mivel a hatalom önmagában véve nem egy elemi érték, maga is egy másik nézőponttól függ, a cselekvési szabadságtól, ami már elemi topikus mező. Ennek alapján előáll a *gazdag* szó inherens topikus mezője is.

gazdagság: <<BIRTOKLÁS,<HATALOM, pozitív>>

Ennek a leírásnak a birtokában, magyarázatot lehet adni arra nézve, hogy miért kelt furcsa benyomást egy olyan megnyilatkozás, mint:

(21) Ő itt egy gazdag baba.

Van valami természetellenes hatása, ami mosolyt is kelthet, de nyilvánvalóan nem maga az a tény, hogy egy bébi nagyobb összeget örökölhett. A *baba* szó megcélozta nézőpont és a *gazdag* szóval megcélzott nézőpont összeegyeztethetlensége kelti a kiváltott furcsa hatást. Az adott személyre úgy kényszerít tekinteni, mint aki kizárólag másoktól függ, s nincs semmiféle cselekvési tere, míg a másik épp ellenkezően a birtoklásnak köszönhetően arra érvel, hogy fel van ruházva hatalommal.

5.3. Jelentés és megszorítások

Ha értékelni kívánjuk a topikus leírást, ehhez elsősorban azt vegyük alapul, hogy a szóra vonatkozóan mit is jelent az aktuális beszélő és jelöletlen beszélő kettőssége?

Idézzük fel, hogy az utóbbi a valóság nyelvi reprezentálásának a lehetősége, mely szerint a jelöletlen beszélőkhöz kapcsolhatóan diskurzusokon keresztül érhetők el a világ dolgai, míg az előbbi csak ezekhez a diskurzusokhoz képest fejezheti ki saját állásfoglalásait, s gyakorolhat bármilyen hatást is a kommunikáció során.

Történetek kísérletek a kimondás tényének és a lexikának az összekapcsolására, (Anscombe 1985) alapvetően a kimondás polifonikus értékére támaszkodva és az informatív tartalom kirekesztésére törekedve. A *délocutivité*, a deriváció sajátos típusa ezt hivatott megragadni, amennyiben lehetőséget nyújt a megnyilatkozásnak, illetve a diskurzusokra való utalásnak a fogalmak szerkezetébe való bevezetésére. Ha vannak tárgyak, melyek reprezentációja egyértelműen diskurzusok kikristályosodásából ered, akkor elvben egyetlen szó is – nem csupán egy megnyilatkozás – hangok találkozásának adhat helyet.

A lexikális leírások – ahogy azt Bruxelles és Raccah (1992: 66) munkái a kezdetektől jól mutatják – a szavakhoz társított topikus mezők bevezetésével nemcsak a szokásos konnotációkat tudják adekvát módon megragadni, hanem a mondatok előhívta toposzokra gyakorolt hatást is, vagyis a megszorítások megfogalmazásában is alapvető szerepet töltenek be. A szavak nyelvi leírásának eredményeként megkapjuk az általuk sugallt vagy előírt nézőpontokat, ugyanakkor azonban azoknak a mondatok leírása is lehetővé válik, melyek megvalósulásaikor éppen ezekkel a nézőpontokkal ellentétes nézőpontok válnak nyilvánvalóvá.

Milyen megszorításokról beszélhetünk ?

Egyrészt a tagoló elemek (*articulateurs*) a toposzok formájára jelentenek kényszerűséget, ezért ezeknek a leírása a

nézőpontok megszorításait eredményezi. Másrészt a szavak a toposzok alapvető összetevőire, az inherens topikus mezőkre nézve jelentenek megszorításokat, ezért terjeszthető ki a leírás valamennyi lexikális elemre. A szavak révén előhívható rögzített toposzokat nevezzük lexikális toposzoknak, melyek felruházzák őket azzal a képességgel, hogy egy adott megnyilatkozást más meghatározott megnyilatkozások felé irányítsák. Ezeknek a megszorításoknak a megfogalmazásához és a megjelenítéséhez külön-külön egyik elmélet sem képes. A nézőpontok szemantikája egyetlen modellben integrálja az argumentáció-elmélet, a toposz-elmélet és a polifónia-elmélet eredményeit.

A szavak ránk kényszerítenek bizonyos nézőpontokat, de ez nem jelenti azt, hogy az aktuális beszélőnek a szavakba írt toposzokra kellene állandóan szorítkoznia, hiszen akkor ezzel csak kizárólag doxális²⁹ megnyilatkozásokat lenne képes produkálni. Ugyanakkor a neki tulajdonított szabadság engedménye nyomán fenntartható a nyelvi és nem nyelvi természetellenes viselkedés vagy meghökkentés megkülönböztethetősége. A toposzoknak köszönhetően a nyelv szemantikai tanulmányozása elhatárolható a diskurzus tanulmányozásától, de ugyanakkor rá is támaszkodik, hiszen nem áll más megfigyelhető adat a rendelkezésünkre.

---

²⁹ Ez a terminológia Raccah (1990), arra utal, hogy a megnyilatkozásokat a toposzok használata szempontjából osztályozza, így azokat a megnyilatkozásokat nevezzük doxálisnak, melyek nem tesznek mást, mint egyszerűen explicitté teszik a benne szereplő szavakhoz társított toposzokat, ellenkező esetben vagy paradoxalisak, ekkor az inherens toposzokkal ellenkező nézőpont felvételére kényszerítenek, vagy a-doxálisak, ekkor pedig különböző nézőpontok kombinálására készítetnek.

Bizonyos toposzok megszilárdulnak, illetve állandósulnak, ahogy fentebb a *gazdag* szó esetében láttuk, s a nyelv lexikális rendszerét alkotják. A leírásában nem támaszkodhatunk másra, mint különféle diskurzusokra, melyek szinte összetorlódnak benne, ám közülük is csak egy rögzült a francia nyelvben.

5.4. A topikus mező mint a leírás eszköze

A leírás módszertanilag a topikus mezők egymásba láncolódásain keresztül azt implikálja, hogy az újabb szavak leírásához az elvégzett leírásokat felhasználhatjuk, vagyis a leírásra váró lexikális elemek összefüggésben vannak a már leírtakkal. A *riche* (*gazdag*) szó leírása felhasználható további szavak, nevezetesen a társadalmi beilleszkedésre használható két szó, az *assimilation* (*asszimiláció*) és *intégration* (*integráció*) leírásához (Raccah 2004), melyek konceptuális mezője egyaránt a MEGOSZTÁS. Az eddig rendelkezésünkre álló *hatalom*: <CSELEKVÉSI SZABADSÁG, pozitív> és gazdagság: <BIRTOKLÁS, <CSELEKVÉSI SZABADSÁG, pozitív>> leírásának figyelembe vételével ellentétük, a *gyengeség* és a *szegénység* is leírható külön-külön:

gyengeség: <CSELEKVÉSI SZABADSÁG, negatív>

szegénység: <BIRTOKLÁS, gyengeség>

Az egymásba láncolódásuk explicitté tételével megkapjuk:

szegénység: <BIRTOKLÁS, <CSELEKVÉSI SZABADSÁG, negatív>>

Ez nyilvánvalóan olyan folyamat eredménye, mely az életmódban és a szokásokban beállt változásokat érinti.

elszegényedés: <VÁLTOZÁS<CSELEKVÉSI SZABADSÁG, negatív>>

Ezeknek a leírásoknak a birtokában együttesen feltűntethetjük a szót meghatározó topikus láncot, azaz a jelentést.

asszimiláció: <MEGOSZTÁS <VÁLTOZÁS<CSELEKVÉSI SZABADSÁG, negatív>>

Az *integráció* szó ennek ellentétéként a változásra gazdagodási folyamatként tekint, így a benne rögzült lexikális toposz az egymásba láncolódás leegyszerűsítéseként:

$T_{\text{integration}}$: //minél inkább osztozunk, annál inkább gyarapodunk//

Szemben az *asszimiláció* szóhoz társított lexikális toposszal:

$T_{\text{assimilation}}$: //minél inkább osztozunk, annál inkább veszítünk//³⁰

Egyes összekapcsolódások elfogadhatatlanságát a lexikális topikus mező, azaz toposz alapján úgy tudjuk indokolni, hogy az a nyelvi megszorítás ellenébe hat. Egy konklúzió abban az esetben, ha az érv által előhívott lexikális toposzt teszi explicitté, nem mutathat azzal ellenkező irányba.

(22) ???Péter a 10 év alatt teljesen asszimilálódott, nem lett (te)hát szegényebb.

---

³⁰ Talán nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy ez a topikus leírás milyen megbízható eszközt ad bárki kezébe, aki politikai diskurzusok elemzésére vállalkozik.

- (23) ???Péter a 10 év alatt teljesen integrálódott, nem lett (te)hát gazdagabb.

Ezek a megnyilatkozások para-doxálisak³¹, de nemcsak azért, mert a doxa ellenébe hatnak, hanem azért, mert egyszerre két ellentétes dolgot preszupponálnak: egyrészt az előforduló szavak lexikalizált nézőpontjait, másrészt azok ellentétét is az irányváltást jelző „(te)hát” jelenlétének köszönhetően.

6. Preszuppozíció

A *toposzt* több szempontból is működőképes eszköznek tekintjük. Egyfelől, nemcsak bizonyos nyelvi természetellenességek magyarázatához segít hozzá, hanem bizonyos beszédhelyzetek figyelembe vételét is előírányozza, melyek ezeket a lehetetlenségeket lehetségessé változtatják a diskurzusban. Bizonyos megkérdőjelezhető jelentések, melyek a diskurzusban rossz összefüzdéseket jósolnak meg, a kontextus hozzárendeléssel helyessé tehetők. Továbbá, ha minden erőfeszítésünk kudarcot vall, és minden képzeletünk bevetésének ellenére sem sikerül olyan kontextusok konstruálása, melyek a természetellenesnek tartott összefüzdéseket elfogadhatóvá teszik, akkor azzal nemcsak a nyelvi viselkedésről állapítunk meg valamit, hanem a megnyilatkozás és mondat különbözőségét is nyilvánvalóvá tesszük.

Másfelől, a *toposz* fogalma érv és konklúzió relációjának minősítésében is közrejátszik. A toposzok és egymásba láncolódások között fennálló viszony pontosításában több érdekes megfigyelés közül a preszuppozíció már Ducrot-

---

³¹ A paradoxonok szerepéről Simonffy (szerk.) megjelenés alatt.

nál is kapott némi szerepet, de új megvilágítás alá kerül a nézőpontok szemantikájában. Az igazságfeltételekre hivatkozó definícióval szemben, miszerint p prészupponálja q , ha q akkor is igaz marad, ha p tagadva van, kiemelnénk azokat az aspektusokat, melyek újra gondolásra készítetik az argumentáció-elmélet keretén belül gondolkodókat.

Ha Ducrot (1983: 90) a prészuppozíciót mint előzetes állítást kezeli is³², már elszakad annak az igazságértékben való megragadhatóságától, és egy olyan jelöletlen beszélőnek tulajdonítja, akit egy általános alannyal „on” azonosít, vagyis egy olyan kisebb közösséggel, melybe alkalom adtán az aktuális beszélő is bele tartozik. Ennél jóval erősebb értelemében, a jogügylet mintájára a nyelv egyetlen törvényeként működik. A következő megnyilatkozás *Te fogsz nyerni.* prészuppozíciója *Valaki nyerni fog.* ebben a jogi, – és nem logikai – értelemben fejeződik ki, mely elképzelés teljesen összhangban áll a nyelv társadalmi természetével. A *présupposé*, szemben a használati feltételekkel nem logikai, hanem szemantikai abban az értelemben, hogy elutasítása agresszív hozzáállást indukál, mert a nyelv kényszerítő erejével száll szembe.

A megnyilatkozások jelentésének jellemzéséhez a nézőpont felvételének szükségessége már a modell előkészületi szakaszában (Racah 1987) jelen van úgy, mint olyan feltétel, mely egyértelműen helyettesíti a propozíciók

³² Ez előtt Ducrot egy megnyilatkozást két egészen más státuszú propozíció együtteseként elemez. Egyik az aktuális beszélő állítását hordozza, míg a másik olyan, amit igaznak kell tartani a szóban forgó megnyilatkozás megértéséhez. Az állítás mellett szereplő előfeltételt az aktuális beszélő úgy tünteti fel, mint ami a kommunikációs esemény valamennyi résztvevője számára közösen elfogadott. (Ducrot 1969)

igazságának elfogadását. A két megszorításnak – igazság és nézőpont – eltérő státusza abból fakad, hogy a klasszikus értelemben vett preszuppozíció bizonyos tények elfogadására vonatkozik, míg az argumentációs értelemben vett bizonyos nézőpontok elfogadására. Ez utóbbi esetben az igazságfeltételek mint használati feltételek sem lesznek relevánsak, mert a kimondás feltételei a megnyilatkozások diskurzussá fűzésére és nem a proposíciók állíthatóságára vonatkozik (Racah 2002: 252).

A szemantikai jelentés meghatározását specifikáló megszorítások az interpretációban illetve a jelentés konstruálásában preszuppozícióként működnek közre, s mint ilyenek specifikálják az egyébként megragadhatatlan ún. előzetes háttérismereteket.

7. Konklúzió

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a nézőpont különböző meghatározásainak áttekintésével egyetlen lényegi különbségre koncentráltunk, mely a jelöltség (*marquage*) és a megszorítás (*contrainte*) fogalmaival ragadható meg. A nézőpont jelöltségét hirdető nézetekkel szemben a megszorítással dolgozó szemlélet elsősorban a preszuppozíció miatt összeegyeztethetetlen a nyomelméleti kerettel, mely a nyelvi elemeknek egy elkülöníthető, nézőpont-jelölő részhalmazát célozza meg. A *topikus mező* terminusaiban leírható nézőpont nem egy részhalmaz kitüntetett tulajdonsága, hanem minden egyes nyelvi elem szemantikai meghatározottsága.

Ebből az következik, hogy a nézőpont vagy nyelven kívüli entitásként jelenik meg, de ami lehet nyelvileg jelölt, vagy éppen fordítva a nézőpont mint a nyelv velejárója

árul el valami mást, nyelven kívülit, vagyis a beszélőnek világhoz vallott hozzáállását. Az első esetben a nyelvi elemek a percepció leszűkítésének eredményeként kapott nézőpontot jelölik, míg a másik esetben valamennyi nyelvi elem megszorítást gyakorol a toposzok révén a nézőpont felvételére. Előfeltevés státuszának köszönhetően nem egy kisszámú nyelvi elem kizárólagos sajátossága, hanem a kimondás velejárójaként minden jelentéssel összefüggő jelenség meghatározója.

Ha a nézőpont fogalma több jelenséget is takar, egy biztos, az esetek többségében visszavezethető az információ megsűrűzésére, melyhez a percepció segítségét veszik igénybe. Láttuk, miért éppen a topikus mező fogalmának bevezetésével sikerül számot vetni ezzel a szubjektivitással, s következésképpen miért ezek lesznek a szemantikai leírás legmegfelelőbb eszközei. A nézőpont megragadásához nem kell beszélni, hogy diszkurzív természetű legyen az állásfoglalás, mert a *topikus mező* a szó jelentéséhez tartozik, mint ilyen irrelevánssá teszi a honnan ered kérdését az állásfoglalást illetően. A nézőpont meghatározásához szükséges a *konceptuális mező* is, mely a referencia lehetőségét biztosíthatja, de együttesen alapvetően diszkurzív természetűek. Ennek következményeként a nyelven kívülihez diskurzusokra való utalásokon keresztül juthatunk el. Pontosabban sohasem csak szituációkkal, hanem azok értelmezésével szembesülünk, és ezek az értelmezések is más értelmezésekre támaszkodnak.

Mivel a *Nézőpontok szemantikája* a megszorítások számbavétele mellett lehetővé teszi azt is, hogy adekvát módon ugyanazon elméleti keretben tárgyaljuk az interpretációk végtelen sokféleségét és kontextuális egyszerűségét, az elbeszélésre nézve megragadhatónak

tartjuk a diskurzusban a dinamikus toposzok segítségével az eredetiség, illetve a kreativitás kérdését két aspektusból is. Egy adott közösségre jellemző nézőpontok halmaza, melyen keresztül annak tagjai kényszerülnek látni a világ dolgait, megkérdőjeleződhetnek, vagy para-doxális megnyilatkozás-láncolatok segítségével, vagy újabb nézőpontok lehetőségének kiaknázásával, azaz a-doxalis megnyilatkozás-láncolatok segítségével.

Legyen a következő megnyilatkozás elbeszélésünk kezdete.

(24) Háznak ház, de otthonos.

Megértése egy különleges szituáció hozzárendelését feltételezi, ahol például a medencés luxus-villákról álmodozó betonrengeteg lakóival szemben – akik éppen azért vágyódnak el abból a lakónegyedből, mert ahol laknak ház ugyan, de nem otthonos – a főhős így fejezi ki a többiekétől eltérő elképzelését a világról. E nélkül, vagy ehhez hasonló szituáció nélkül nem értelmezhető. Természetesen a további nézőpontok függvényében eldőlhet, hogy tragikus, tragikomikus, ironikus, humoros, stb. lesz az elbeszélés kimenetele. De ezek a kérdések egy újabb tanulmány megelőlegezését körvonalazzák már.

Irodalom

- Anscombre, J.-Cl. (1985): Introduction: de l'énonciation au lexique. *Langages* 80: 5–8.
- Anscombre, J.-CL. (1993): Temps linguistique et théorie des topoï. In: Plantin, CH. (ed.): *Lieux communs. Topoï, stéréotypes, clichés*. Paris: Éditions Kimé, 271–289.

- Anscombre, J.-CL. et Ducrot, O. (1983): *L'argumentation dans la langue*. Bruxelles: Mardaga.
- Aumont, J. (1990): *L'image*. Paris: Nathan.
- Bakhtyin, M./Volochinov, V.N. (1977[1929]): *Le marxisme et la philosophie du langage. Essai d'application de la méthode sociologique en linguistique*. Paris: Éditions de Minuit.
- Bally, Ch. (1965): *Linguistique générale et linguistique française*. Bern: Francke.
- Banfield, A. (1979): Où l'épistémologie, le style et la grammaire rencontrent l'histoire littéraire : le développement de la parole et de la pensée représentée. *Langages* 49: 9–26.
- Banfield, A. (1995): *Phrases sans parole*. Paris: Le Seuil.
- Barthes, R. (1964): *Éléments de sémiologie*. Paris: Le Seuil.
- Barthes, R. (1970): *S/Z*. Paris: Le Seuil.
- Benveniste, E. (1966): *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Bruxelles, S. et Raccah, P.-Y. (1992): Argumentation et sémantique: le parti-pris du lexique. In: De Mulder, W., Schuerewegen, F. et Tasmowski, L. (eds.): *Énonciation et Parti-pris*. Anvers, Amsterdam, Atlanta, Rodopi, 59–73.
- Bruxelles, S., Ducrot, O. et Raccah, P.-Y. (1993): Argumentation et champs topiques lexicaux. *Cahiers de Praxématique* 21: 88–104.
- Bruxelles, S., Ducrot, O. et Raccah, P.-Y. (1995): Argumentation and the lexical topical fields. *Journal of Pragmatics* 24: 1/2, 99–104.
- Calvet, L.-J. (2004): *Essais de linguistique. La langue est-elle une invention des linguistes?* Paris: Plon.
- Dendale, P. et Coltier, D. (2003): Point de vue et évidentialité. *Cahiers de praxématique* 41, 105–130.

- Ducrot, O. (1966): Le roi de France est sage: implication logique et présupposition linguistique. *Études de linguistique appliquée*, 39–47.
- Ducrot, O. (1969): Présupposés et sous-entendus, *Langue Française* 4: 30–43.
- Ducrot, O. (1983): La valeur argumentative de la phrase interrogative. In: Bange, P. et al. (eds.): *Logique, Argumentation, Conversation*. Berne Franfort/M, Peter Lang, 79–110.
- Ducrot, O. (1984): *Le dire et le dit*. Paris: Minuit.
- Ducrot, O. (1988): Topoi et formes topiques. *Bulletin d'études de linguistique française* 22: 1–14.
- Ducrot, O. (1989): *Logique, structure, énonciation*. Paris: Minuit.
- Ducrot, O. (1993): À quoi sert le concept de modalité? In: N. Dittmar et A. Reich (eds.): *Modality and Language Acquisition*. Berlin: de Gruyter, 111–129.
- Ducrot, O. et al. (1980): *Les mots du discours*. Paris: Minuit.
- Genette, G. (1972): *Figures III*. Paris: Le Seuil.
- Haillet, P.P. (2003): Représentations discursives, point de vue et signifié unique du conditionnel. *Langue Française* 138: 1, 35–47.
- Hjlemslev, L. (1968): *Prolégomènes à une théorie du langage*. Paris: Éditions de Minuit.
- Keerbrat-Orecchioni, C. (1977): *La connotation*. Lyon: Presses Universitaires de Lyon.
- Kuno, S. and Kaburaki, E. (1977): Empathy and Syntax. *Linguistic Inquiry* 8: 4, 627–672.
- Larcher, P. (1998): Le concept de polyphonie dans la théorie d'Oswald Ducrot. In: Vion, R. (ed.): *Les sujets et*

- leurs discours. Énonciation et interaction.* Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence.
- Lintvelt, J. (1989): *Essai de typologie narrative. Le point de vue*, Paris: Corti.
- Perelman, Ch. et Olbrechts-Tyteca, L. (2000 [1958]): *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*. Bruxelles: Éditions de l'Université de Bruxelles.
- Rabatel, A. (1997): *Une histoire de point de vue*. Paris & Metz: Klincksieck.
- Rabatel, A. (1998): *La construction textuelle du point de vue*. Lausanne & Paris: Delachaux és Niestlé.
- Rabatel, A. (2000): Valeur représentative et énonciative du „présentatif” c'est et marquage du point de vue. *Langue Française* 128: 1, 52–73.
- Rabatel, A. (2005): La visée des énonciateurs au service du lexique: points de vue, (connaissance et) images du monde, stéréotypie. In: F. Grossmann, M. – A. Paveau et G. Petit (eds.): *Didactique du lexique: langue, cognition, discours*. Grenoble: ELLUG, 229–245.
- Raccah, P.-Y. (1987): *La parole, la langue l'engage*. (titre académique : *Vers une sémantique représentationnelle*), PhD értekezés, McGill.
- Raccah, P.-Y. (1990) : Signification, sens et connaissance: une approche topique. *Cahiers de Linguistique Française* 11: 179–199.
- Raccah, P.-Y. (1998): L'argumentation sans la preuve: prendre son biais dans la langue. *Cognition et Interaction* 2: 1–2, 1–16.
- Raccah, P.-Y. (1999): ¿Por qué los bebés españoles son más ricos que los bebés franceses? *Quaderns de filologia: estudis lingüístics* IV, 1–17.

- Racah, P.-Y. (2002): Lexique et idéologie: les points de vue qui s'expriment avant qu'on ait parlé. In: Carel, M. (ed.): *Les Facettes du dire. Hommages à Oswald Ducrot*. Paris: Éditions Kimé, 241–269.
- Racah, P.-Y. (2004): L'Énonciation identitaire: entre l'individuel et le collectif. *Discours Social*, N° spécial, Montréal, 205–242.
- Simonffy, Zs. (szerk.): *Les usages du paradoxe*. Budapest: Tinta Kiadó, megjelenés alatt.
- Todorov, T. (1967): *Littérature et signification*. Paris: Larousse.